

УДК 330.85(430)(092)

Ю. С. Латер, к.е.н., професор КПНУ імені Івана Огієнка;

О. А. Стояновська, студентка 5 курсу КПНУ імені Івана Огієнка

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ФОРМАЦІЯ В ПРАЦЯХ К. МАРКСА

Проблему формаційного розвитку людського суспільства, дискусія навколо якої розгорнулася в останні роки серед вчених економістів, вперше в своїх працях почав досліджувати К.Маркс. Незважаючи на те, що аналіз категорії «формація» не набуває в працях К.Маркса закінченого вираження, його характеристики окремих її іманентних властивостей залишаються актуальними в наш час.

***Ключові слова:** суспільно-економічна формація, архаїчна, первинна і вторинна суспільна формація, азіатська, антична, германська форма власності.*

Серед вчених-суспільників продовжує переважати хибна думка про те, що вся марксова формаційна теорія зводиться до його відомої тріади трьох великих формацій, іманентними властивостями яких виступають характер праці і форма власності на засоби виробництва. Вся історія людства, згідно із запропонованою тези, виступає як жорстко детермінована, фотомно неминуча заміна одного економічного базису на інший (змодельована через класову боротьбу), причиною якої є антагоністична суперечність між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Насправді, в роботах К.Маркса переважає не лінійний, однопорядковий підхід до сутності соціально-економічних явищ і процесів, що відбувались впродовж історії людства, а комплексний, багатоплановий аналіз, який не обмежується тільки економічною складовою, а охоплює і інститути надбудови, як то роль держави, сім'ї, релігії тощо. Незважаючи на те, що ми не зустрічаємо у К.Маркса, завершені стрункої системи поглядів як на кількісну, так і на змістовну частину формаційного підходу до розвитку людства, прискіпливий аналіз його надбань дозволяє зробити певні висновки, які не співпадають з загальновизнаними постулатами. Наш аналіз слід розпочати з понятійного апарату. Справа в тому, що в своїх працях К.Маркс чітко не розмежовує поняття суспільно-економічна формації і тип власності.

В «Начерках відповіді на лист В.І.Засуліч» К.Маркс веде мову про архаїчну суспільну формацію, що поступово еволюціонує у первинну суспільну

формацію, яка, в свою чергу, є предвісником вторинного її аналогу [1, 404]. В роботі «Критика політичної економії» замість поняття «суспільна формація» Маркс вводить в термінологічний обіг поняття «азіатська», «антична» і германська власність, що відповідає нашим уявленням про формацію [2, 425-435]. Вичерпний аналіз буржуазного суспільства ми зустрічаємо в «Капіталі», а своє бачення комуністичної формації найбільш ґрунтовно Маркс викладає в праці «Економічно-філософські рукописи 1844 року».

Виходячи з вищесказаного, можна побудувати уявну схему щодо поглядів К.Маркса на еволюційний розвиток людства.

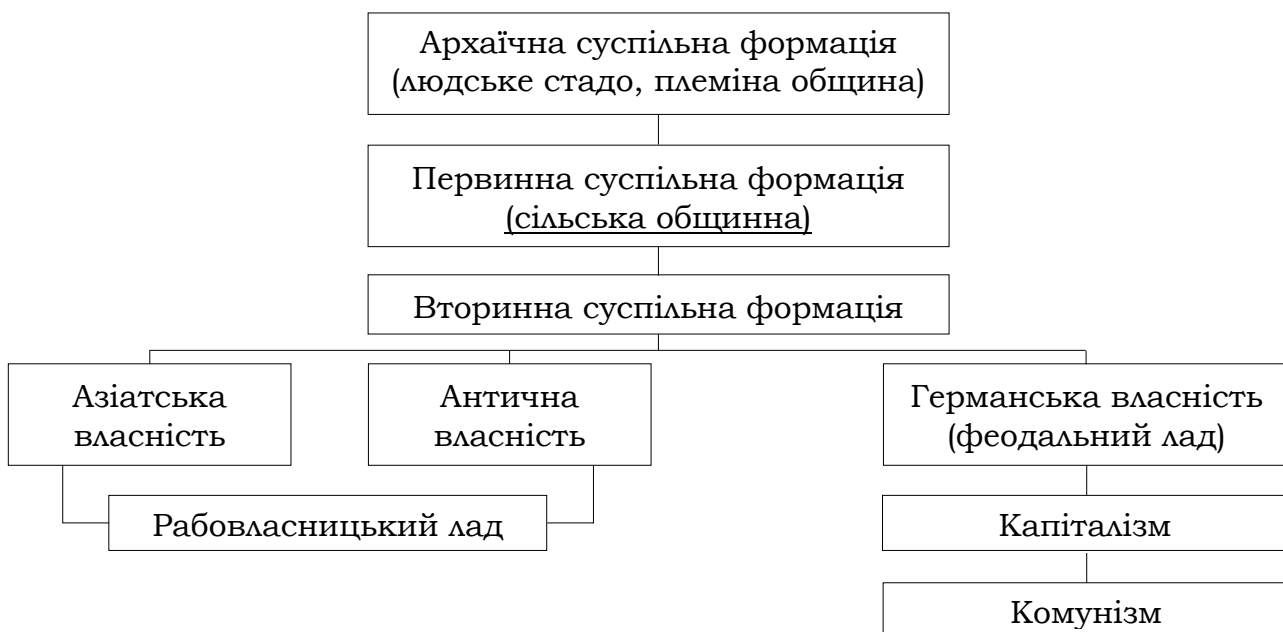

Рис. 1. Еволюція людського суспільства (системний аналіз поглядів К.Маркса)

Виникає цілком доречне питання: чому в роботах Маркса поняття «суспільна формація» не тільки не набуває завершеного вигляду, але й не є єдиним поняттям, яке використовується ним при аналізі історичних етапів розвитку людства? Справа в тому, що наукові дефініції К.Маркса щодо формації базуються на різних концептуальних підходах, відмінному баченні її сутнісних складових елементів.

Так, починаючи свій аналіз з архаїчної формації, К.Маркс акцентує свою увагу на специфіці притаманних їй категорій «власність» і «розподіл», залишаючи поза своєю увагою дослідження таких формаційно утворюючих складових як характер праці і обумовлену нею специфіку економічних зв'язків між членами родової общини. Економічною основою більш давніх общин (К.Маркс має на увазі людське стадо і родову общину) був «спільний будинок і колективне житло: орна земля невідчужувана, робота проводиться гуртом і спільний продукт, за винятком частки, що відкладається для відтворення,

розподіляється поступово, відповідно до потреби споживання» [3, 403].

Залишаючи відносини власності домінантою при подальшому аналізі вже первинної формації, основою якої виступає «землеробська община», Маркс істотно розширяє рамки свого дослідження, залучаючи до нього категорії «праця» та «обмін». Приватна земельна власність уже проникла в неї (землеробську общину) у вигляді будинку з його сільським двором. Але найістотніше, це — парцелярна праця як джерело приватного привласнення», яка дає ґрунт для нагромадження рухомого майна, останнє в свою чергу, виступає об'єктом індивідуальних обмінів. Саме обмін «розкладає первісну економічну і соціальну рівність» [4, 404].

Логіка марксового дослідження свідчить про те, що під архаїчною формацією він розуміє весь первісний період існування людства, починаючи від кровної общини і закінчуючи розпадом землеробської общини, а первинна суспільна формація асоціюється у класика тільки з відносно нетривалим періодом перетворення примітивної колективної общини власності у приватно експлуаторську. Результатом такого перетворення стало виникнення рабства і кріпосництва, або вторинної формації, з пануючою в її економічних надрах приватною власністю на робочу силу, землю і інші засоби виробництва.

Принципова відмінність між первинною і вторинною формаціями полягає також у різних формах економічного зв'язку виробників. Для первинної формації характерні безпосередньо особисті зв'язки, а тому і безпосередньо суспільний характер праці (за винятком фази розпаду). Вторинна формація характеризується відокремленою приватною працею, а основою зв'язку служить обмін товарами.

Подальший розгляд специфічних властивостей вторинної суспільної формації, а, відтак, і азійської, античної та германської власності, здійснюється Марксом на більш широкій основі. Для того, щоб відновити відносини між зазначеними формами власності (в сучасній інтерпретації — суспільними формаціями), Маркс додатково залучає до аналізу географічне розташування і природні умови існування азійських і античних держав, надбудовні інститути, в першу чергу, в площині специфіки державного управління, а також в якості детермінанти цих відмінностей - власність на головний засіб виробництва — землю.

Вибір шляхів розвитку в зазначеній мірі визначається тими умовами, в яких функціонує дане суспільство. Важливе місце серед цих умов належить природним факторам. Відомо, наприклад, що об'єктивною, на базі якої формувалась централізована економічна система в Стародавньому Єгипті, була виключна роль, яку відігравала в господарстві країни річка Ніл — фундамент зрошувальної системи.

В подібних умовах, як зазначав Маркс, опинилось і багато інших народів,

які мешкали на великих просторах пустелі, «яка простяглася від Сахари через Аравію, Персію, Індію, і Татарію, аж до високогірських областей Азійського плоскогір'я». Звідси та економічна функція, яку змушені були виконувати всі азійські уряди, а саме функція організації суспільних робіт [5, 132].

Взагалі роль держави в азійських країнах Маркс обмежує виконанням трьох функцій. «В Азії, - підкреслює К.Маркс, - з незапам'ятних часів, як правило, існувало лише три галузі управління: фінансове відомство, або відомство по грабуванню свого власного народу, військове відомство, або відомство по грабуванню інших народів, і, нарешті, відомство суспільних робіт» [6].

Іншим шляхом відбувався розвиток в середньовічній Європі, де різноманітність природних умов стимулювала розподіл праці і обмін, а нерівномірність рельєфу створила природні перепони і захист, як під зовнішніх ворогів, так і від власних феодалів. Такі умови сприяли рівновазі сил відносно дрібних, постійно ворогуючих феодальних держав і не дозволяли утворюватись могутнім імперіям.

В результаті в феодальній Європі збереглись елементи приватно-власницьких відносин — міста і різні форми дрібного підприємництва, що в подальшому сприяло переходу країн регіону на капіталістичні засади.

Якщо абстрагуватись від природно-географічних умов виникнення азійського, античного і германського способів виробництва, то визначальна відмінність між ними буде полягати у відношеннях власності на землю. «Земля — ось велика лабораторія, арсенал, який дає і засіб праці, і матеріал праці, і місце проживання, базис колективу [7, 426].

В умовах функціонування азійської форми власності «до землі люди відносяться ... як до власності колективу, притому колективу, що виробляє і відновлює себе в живій праці. Кожна окрема людина є власником або володільцем тільки як ланка цього колективу, як його член» [8]. Таким чином, основою існування азійського способу виробництва є колективна власність членів общини, (яка поступово трансформується в державну), на землю, спільне привласнення додаткового продукту, частина якого з часом експропріюється «вищим єдиним началом».

Антична форма власності також є невід'ємною частиною існування общини, але вже на принципово інших умовах. По-перше, вона передбачає «своїм базисом не земельну площу як таку, а місто як уже створене місце поселення (центр) землеробів»[9] на відміну від азійської общини поле є тут територією міста, а не простим додатком сільського поселення. По-друге, на відміну від азійської форми власності, коли власність на землю окремої особи не існувала «у відриві від общини» антична власність передбачала

відокремлення приватної власності від общинної (державної). По-третє, рушійною силою античної общини (держави) виступають приватні земельні власники, вільні парцелярні селяни, умовою самостійного існування яких є власна праця.

Третьою формою власності на природні умови існування працюючих інвалідів виступає германська форма: «при цій формі власності, - зазначає К.Маркс, - член общини як такий не є співвласником загальної власності, як це має місце при формі специфічно східній. Немає тут і того, що характерно для римської форми, де земля, зайнята общиною, є римською землею» [10]. Специфіка германської общини полягає в тому, що основою її життєдіяльності виступає спільна власність індивідуальних власників. Кожна сім'я утворює самостійний центр виробництва і економічно малозалежна від інших. У спільному користуванні такої общини залишаються лише пасовисько, райони посівання тощо, «які виступають як спільний для всіх додаток ... до індивідуальних земельних ділянок». Політичною формою існування такої общини виступають збори індивідуальних власників, на яких вирішуються, головним чином, питання економічного характеру.

Таким чином, розглядаючи економічну історію розвитку людства, К.Маркс виходить з того, що це є еволюційний процес переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, який детермінується змінами форм власності на засоби виробництва і вироблений продукт.

Список використаних джерел:

1. К. Маркс і Ф.Енгельс. Тв. Т.9.
2. К. Маркс і Ф.Енгельс. Тв. Т.46. ч.1.
3. К. Маркс і Ф.Енгельс. Тв. Т. 19.
4. Там же, С.404.
5. К. Маркс і Ф.Енгельс. Тв. Т.9.
6. Там же, С.192.
7. К. Маркс і Ф.Енгельс. Тв. Т.46.ч.1
8. Там же, С.426.
9. Там же, С.428.
10. Там же, С.435.

Annotation. Problem of structure development of human society, a discussion round which developed in the last years among the scientists of economists, first K.Marks began in the labours doslidzhuvati. Without regard to that analysis of category a «structure» does not acquire complete expression in labours of K.Marksa, his descriptions of separate it immanentnikh properties remain actual in our time.

Key words: social-economic structure, archaic, primary and second public structure, Asiatic, ancient.

УДК 330.1

М. О. Городецька, к.е.н., доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

С. І. Туголуков, к.е.н., доцент. Академії праці і соціальних відносин, м. Київ

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Розкривається сутність інформаційно технологічної (постіндустріальної) моделі економічного розвитку. Аналізуються загальні тенденції формування виробничо-технологічних укладів і визначається місце України в системі цих укладів.

Ключові слова: *інформаційно-технологічна (постіндустріальна) модель економічного розвитку, інформаційний тип економічного зростання, виробничо-технологічний уклад.*

Сучасні тенденції розвитку економіки України свідчать про комплексний характер змін у всіх сферах життя, що було викликано тривалим і непротим переходом від адміністративних, планово-командних до ринкових відносин. Як продуктивні сили, так і виробничі відносини набувають якісно нового змісту. Проте, певна інерційність їх розвитку має прояв у всіх галузях виробництва і нематеріальної сфери. Подолання такої інерційності - одне з головних завдань, яке повинна вирішити українська держава, щоб долучитися до формування нового способу виробництва — інформаційно-технологічного.

Характерними ознаками інформаційно-технологічного способу виробництва є широка інформатизація виробництва і всього суспільного життя, переважання сучасних технологій і науково-технічних розробок у виробничій сфері, нагромадження знань, а не матеріально-речових елементів виробництва. За даними ЮНЕСКО, в розвинутих країнах більше половини зайнятих беруть участь у тій чи іншій формі у процесі виробництва інформації, що створює умови для формування нового, інформаційного типу економічного зростання, однією з головних рис якого є неподільність інформації як предмета й засобу праці. В науковій літературі висловлюється гіпотеза про четвертий великий поділ праці на основі відокремлення інформаційної діяльності в особливу сферу суспільно-